

108014

Anna Haava.

(Äratrükk „V. Ridala — Eesti Kirjanduse ajaloost III“).

Kesk järelaja mõõna, kus rida vähemaid luuleanda, suurelt jaolt isikulise luulesisu puuduse pärast, enamasti muud ei märganud teha, kui endisi, ärkuseajal ülestulnud motiiva korrutada ja kõige sagedamini lamendada, harva Saksa järelromantika mõjust uusi, kuid ka siis vähe isikulisi, toona puudutades, sündis Eestis jälle paar õige silma paistvat lüürilist andi, kes luule uue isikulise sisuga täitsid ja Eesti lüürikat kunstilise käsitlusegi poole tunduvalt edasi viisid. Need on A. Haava ja K. E. Sööt.

A. Haava kuulub vastavaidlemata Eesti kõige suuremate lüürikute hulka.

*Anna Rosaalie Haava*¹⁾, õigemini *Haavakivi* — nii oli sugukonna talu nimi, millest pärisnimi on saadud — sündis 3. X 1864 Kodavere kihelkonnas, Pala vallas. Sinna olla, nagu perekonna traditsioonid kõnelda teavad, üks luuletaja

**Anna
Haava.**

¹⁾ Vt.: *M. Okas*, Anna Haava kirjatööd, 1905; Arvustus *Lainete* kohta, EK 1906, lk. 285—287; *Aino Kallas*, Vaade Eesti viimase aasta ilukirjanduse kohta, EK 1911, lk. 97; *A. Jürgenstein*, Eesti proosaline ilukirjandus a. 1911, EKS aastaraamat IV (1911), lk. 163; *Anna Haava*, (Vastus Asmus Semperi noorusmaa arvustuse pääle Jõgeveri poolt), EK 1913, lk. 214—217; *V. Ridala*, Anna Haava 50 aastase sünnipäeva puhul, 1914, eratrükk EK:st; *A. Haava*, Vastuseks ja seletuseks (M. J. Eiseni arvustuse pääle Andersenini muinasjutu tõlgete üle), EK 1914, lk. 156—163; *Fr. Tuglas*, Anna Haava, Looming 1924, nr. 8, ka seerias Kriitika II; *A. Haava* luuletustekogu Siiski or elu ilus (käsikirjas); Eluloolised üles tähendused (käsikirjas).

esiisadest pärast Põhja sõda asunud. Selle nimi olnud Lääne-Nuut. Ta olnud Alutagusest pärit. Ta tulnud 3 pojaga läbi kõrve Pala valda, asumata paika, kus jõe ääres mägi olnud. Mäge varjanud põline mets ja jõe ääres haava salgu olnud suur kivi. Sest salust saanud esiisa Nuudile esimene öömaja. Tulijale meeldinud ümbrus ja ta jäänud sinna peatama. Ta raiunud metsa maha ja asutanud metsalahukesse talu, mida haava salgu järele Haavakiviks hüüdma hakatud. Pärast sündinud jõeale sämisknaha veski, mis hiljemini, veerohkuse laskudes, muude veskitega ikka enam alamale jooksule viidud.

Luuletaja sündides oli veel mäel põline vana saaja-aastane talutare, milles, nagu sel ajal ja hiljemini viisiks oli, reht aheti ja pekseti ¹⁾. Mäelt, tare poolt, avandus allpool olevale läheda veskipaisu tõttu laiunud jõeale kaunis vaade ²⁾.

Talutare kaardsid, suurt õuemaad muru enese keskele sulgedes, välishooned, aidad ja kuurid, kesk õue üks vana „kõrtsiait“, kus kolm põlve tagasi viina müüdüd, keldriait ³⁾, vankrivaja ⁴⁾, püstkoda, saun üsna jõe ligi, kaev ⁵⁾.

Tare otsas oli kamber ja taamal tagakamber, müüri-kiviga, kus laupäeva õhtuti võidi istuda ⁶⁾. Kambri akna kohal, räästa all, saalisid ja vidistasid pääsukesed ⁷⁾.

Õue ja taluhooneid piiras põline rohtaja pleekaid habisevate haabade ja kaharate pihlakatega, mille seast üksik igar pärn eraldus ja mille vahel vanad laiaoksalised õuna-puud haljendasid.

Jõe ääres, mis laiaks oli paisunud, kohas ilus kaasik, mis nõos allpool tareküngast kasvis, ja kõle, ilmatu suur, kuivanud ladvaga kuusk, kuhu kägu taotas kukkuma lenda.

Kaugemas kaares laiusid põllud ja vainud, algasid künkad ja kalded, tulid orud ja metsad. Uudisehimulist lapse meelt võlusid kõik erilised nähtused, nii kesk metsa haljust vana rohestanud „viinakoda tiik“. Sääl olla muiste vaskkatlas viina aetud. Karjapõli tutvustas meelisklevat tütarlast iga kingu, urka ja metsasalguga, iga kivi, mätta

1) Vrd. juttu *Metsatalus*, Väikesed pildid Eestist, lk. 90.

2) Sääl sam., lk. 45, „... ning tare taga aia all suliseb ojake kivide vahel oma rändamise lugu“.

3) Sääl sam., lk. 92.

4) Sääl sam.

5) Sääl sam.

6) Sääl sam., lk. 69.

7) Sääl sam.

ja kännuga, mis herk meelekujutus kõik põialpoiste, seene-
kuningate ja haldjatega rahvastas.

Elu ses koduses kuningriigis avandus kui muinasjutuline
imemaa. Neile lapsealiste tundmustele annab A. Haava
mitmes laulus ja jutustuses, näit. *Kodu igatsus*, ilusa ja
kujuka väljenduse ¹⁾).

Siiski oli Haavakivi talu kõrvalises nurgas, eemal
suurtest liikumise teedest ²⁾. Kirik ei olnud ometi väga
kaugel ja sääal surnuaia pühal käies võis A. Haava varakult
Peipsi looduseiluga tuttavaks saada ³⁾).

Talus oli põlvest põlve kindel ja kõva patriarhaalne
kord valitsenud, milles valjudest kommetest ja harjumistest
kinni peeti.

Esiisa Nuudi järeltulijad olnud pikad, sirged ja saledad
mehed, nii ka luuletaja isa Joosep, kuuenda põlve järglane,
kelle esivanemad priikslaskmise aegu Haavakivi nimeks
võtnud. Luuletaja vanaisadest ja -emadest kuuleme võrrel-
des vähe. Ema poolt vanaemast jutustatakse loos *Vanaema
ja ema*. See vanaema, kes esite Sepa Mihkli nimelisel
isikul mehel olnud, olnud kuulus soonetasuja ja loodusearst ⁴⁾.
Ta olnud haruldaselt hoolikas ja kasin, puhas omas väli-
muses ja avalduses ⁵⁾. Hiljemini läks ta teist korda mehele
ja sest abielust sündis luuletaja ema ⁶⁾ Sohvi Janast.

Luuletaja isast kuuleme ühte ja teist jutustuses *Kodus*.
Isa oli mehine, pikk mees „kõrge, lahke otsaesisega, suurte
siniste silmadega, millest rahu ja rõõmu läige nägis“ ⁷⁾,
kellel musikaalist annet oli — ta mängis viiulit — ja kes
haridusest ja kirjandusest lugu pidas. Kui luuletaja isa
töökas ja hoolas oli, ei olnud temal miski talupojakavalust,
nagu õemehel, kes veskil talitas. Ta oli inimene, kes oma
häduse mõõduga kogu maailma usaldas. Ta harrastas
enam teadust, laulu ja muusikat kui maalise varanduse
kogumist. Isa ja ema haridusemeelsusest tuligi, et Haava-
kivi noortele selleaegsest harjumisest suurem koolitus osaks
võis saada ⁸⁾).

Luuletaja ema oli töökas ja hoolas taluinimene, kellel
palju aega ei jäänud lapsi hellitada. Tal olid kahvatu võitu

1) Sääal sam., lk. 33, 34, 41, 44 ja 54.

2) Sääal sam., lk. 4.

3) Sääal sam., lk. 20.

4) Sääal sam., lk. 5.

5) Sääal sam., lk. 5.

6) Sääal sam., lk. 5.

7) Sääal sam., lk. 90.

8) Sääal sam., lk. 41.

palged, pruunid, pehme läikega silmad ja tihedad läikivad tume-pruunid juuksed. Ta armastas laulda ¹⁾; oli osav jutuvestja ja kangakuduja.

Talu järke oli veski. Sääl elas luuletaja „õdemees“. See olnud terava ninaga, kavalate terase karva silmade ja õhukeste kokkusurutud huultega. Ta osanud enesele üks kõik mis abinõudega varandusi koguda. Talu pidi A. Haava isale saama, veski „õdemehele“. Aga viimane, kelle kätte osturaha oli usaldatud, laskis nii veski kui talu enese nimele kinnitada. Nii loodi kummagi perekonna vahel pikaline pinevus ja kuigi läbi käidi, jäi valitsema püsiv umbusaldus ja võõrsus, sest et kumbadegi ilmavaated lahku läksid. Joosep Haavakivi võis isaisade talusse rentnikuks jääda. Vanas eas pidi ta säält lahkuma. Ta ostis 1887 Võrumaalt Tsähknast veskikoha. Pärast asus jälle Haavakivile, see oli 1889.

Luuletajal oli pääle venna, kes palju noorem, mõned aastad vanem õde Elisabeth, kellest me A. Haava enese kujutusest elava pildi saame. See oli elav, hakkaja, ruugejuukseline, sinisilmaline, õrnajumeline olevus, kellel lapsest saadik ilus hääl oli ²⁾. Ta oli uhke iseloom, Saksa kooli tõttu ei võõrdunud ta küll isamaja traditsioonidest, kuid sattus otsekui kahe maailma vahele; ta ei teadnud alguses, kust enesele pidet otsida. Ta musikaalne hing ihaldas ja igatses väljapääsu kuhugi avaramasse. See juhutas ta elutraagika. Noorema õega kõrvu olid nad kui kaks eri maailma, mille tõttu vahed ajuti pisut teravad olid. Hiljemini tasanesis vahed sõbralikuks, kuna noorem õde millegi pärast vanema lugupidamise oli võitnud. Küpsemas eas olid suhted, kuigi iseloomude vahe jäi, päris hääd.

Lihtsates taluoludes oli põlvest põlve ka miskisuguseid hariduse traditsjoona sündinud. Raamat, laul ja muusika oli ikka au sees olnud, kui ka kombed valjud, huvid ja ajaviide lihtkorralistena ja algelistena püsisid. Perekondliku jutluse lugemise kõrval viljeles Haavakivi peremees ajalehtede ja raamatute lugemist. Juba koduses ringkonnas tutvus A. Haava Kreutzwaldi töödega, nii Kalevipoja, Maa ja mere piltide ja Tuletorniga. Luulet õppis ta Jakobsoni Lugemise raamatust tundma.

Vara näikse arglik talulaps hakanud omile unistustele laiemat maailma otsima. Selle leidis ta raamatutest. Ebatavalised anded ja kõige päält suurem tõsisus ja mõtlikkus tegid temast varakult raamatute sõbra.

1) Sääl sam., lk. 91, 92.

2) Sääl sam., lk. 91. Vrd. ka laulud.

Aga siis tuli kooliaeg, see talulapse elus sagedasti nii pöördekohaks saav elujärk, eriti kui sellega elukoha muutus maalt linna kaasas käib.

See ajajärk algas A. Haava elus õige varakult, veel õrnas lapseas. Ta oli 9 aastane, kui ta ümbruskonnas olevasse Pataste mõisa viidi. Siin töötas eraviisiline Saksa kool, mida Läti sugu piimarentniku tütar E. Markow pidas. Pärast kolis kool ühes piimarentnikuga Saare-Vanamõisasse.

A. Haava annab ise sest omast esimesest koolist kujuka, selge ja üksikasjalise pildi jutus *Koolis* ¹⁾.

Kooli aegu sattusid esimesed igatsused, pettumused ja kibestumised. Kord oli ta omade kogemuste varal kirjaliku töö varesest kirjutanud. See oli nii hää näidanud, et koolipreili teda ärakirjutamises süüdistas, üsna ilmaaegu. Esimest korda annud koolilaps enesele töotuse mitte ilmasti enam teistele enese hingest midagi avaldada ²⁾.

Kool tõi uute kokkupuutumiste, uute mõtluste, suhtumiste läbi tulevasse luuletajasse esimesed algidud isiku moodustamiseks. Ses harenemises ei mõjunud mitte üksi vahed välismaailmaga, vaid samuti suhted, mis temal oma õega olid.

Ode oli pisut varemini Pataste ettevalmistavas kooli pandud. Koolis ei lubatud enam kodust keelt kõnelda, vaid asemele astus Saksa ja Vene keel. Õpilaste nimedki muudeti võõraks, Haavakivist tehti Espenstein. Koolis, kus kord muidu õige kõva ja praktiliste tööde pääle rõhku pandi, olid toiduolud kasvuaelsele närvilisele lapsele vähem soodsad. Ta jäi verevaeseks, kaotas oma haruldase mälu ja oli korra õige raskesti haigegi.

Neil nooruse ea läbielamustel ja kannatustel on tunduvalt mõju A. Haava iseloomu kujunemise pääle olnud.

Kui ettevalmistuse kool Saare-Vanamõisas läbi oli käidud, jäi tulevane luuletaja 1^{1/2} aastaks koju ja oli emale talutöodes abiks, millest ta varemini oli unistanud. Ta hoidis vahe pääl sündinud väikest venda, oli karjaseks ja toimetas muid talitusi ³⁾. Ta oli siis 13—14 aastane.

Siis, ühel talvel, viis isa tütre ta oma soovi pääle Tartu kooli. Ta oli esite pr. ja prl. Hoffmanni era-, siis järgmisel poolaastal juba väikeses linna tütarlaste koolis, Gilde uulitsal. Pärast sai ta kõrgemasse tütarlaste kooli.

Omist koolioludest on A. Haava ise elava kujutuse annud jutustuses *Koolis*. Ta elas kuski linna servas ühe

1) Sääl sam., lk. 25—30.

2) Sääl sam., lk. 30.

3) Sääl sam., lk. 31.

vanema naisterahva juures, väikeses kehva võitu korteris, oma kosti pääl.

Kool oli võõrakeelne ja võõrameelne ja taotles rõhutamatagi ümberrahvustavaid ideaala. Koolis loeti palju Saksa klassikuid, nimelt draamasid, mida õpetajad väljaspool tunnikava esitasid; ka osalt Shakespeare'i, kelle Macbeth A. Haava pääle ülemates klassides sügava mõju tegi. Ka muidu sai ta ühte ja teist äratust sest õpeasutusest, kus küll vali kord, kuid ühtlasi pietetet valitses. Võõras ümbrus, ebarahvuslik vaim, läbikäik kaasõpilastega, kes teist sugu oludest olid tulnud, ei võinud omane olla kooli läheseks tegema¹⁾.

Oma vankumata iseloomuga oskas ta võõras kooli ümbruseski oma erilise seisukoha ja erilise usalduse võita²⁾.

Aastate edenedes näitas A. Haava kõigist raskustest üle saanud. Vanemad olid tütrele paremasse kohta kortri võtnud, Saksa perekonda, proua v. Taube juure, kus ta hariduslikult ja seltskondlikkuse suhtes seda võis täiendada, mis temalt varemini ehk oli puudunud. Ses haritud perekonnas harrastati palju kirjandust, muusikat ja peent näputööd. Ka esimene väike humoristiline luulekatse, teadagi Saksa keeli, sündis selles võõras ümbruses. Leeris tuli Saksa keeli käia, millal ka esimesed kahtlused mõnesuguste kiriklikkude dogmade vastu sündisid, mis oma jagu päävaeva andsid.

Kuigi sel ajal Tartus elavat rahvuslikku avalikku elu oli, ei võinud kasvueelne koolitüdruk selleaegist kommet mööda sellest kuidagi osa võtta. Seda takistas ka ümbrus ja kostikoht. Mis sel ajal haritud oli, see oli teadagi ainult saksakeelne ja -meelne. Aga tänu kodustele traditsioonidele ei võinud saksastus A. Haavas ometi juurduda. Kodu hoidis eestluse alal ja seks oli ka A. Haava küllalt iseseisev.

See rahvuslikult ärganud vaim esindub selgesti kooli lõpetusel 1884, millal ta avalikult laskis oma moonutatud liignime restitueerida ja koolijuhatajale julges kinnitada, et kui ta edaspidi midagi kirjutab, siis see ainult ta emakeeles võib sündida³⁾.

A. Haava kujutatakse noores eas „vaikseks, arglikuks, tõmmuvereliseks“ enesesse sulgunud, pisut kohmetuks loomuseks, kes harilikka teesid ei käinud, vaid sagedasti tavalisest kavast kõrvale kaldus ja ka „ei“ oskas ütelda, kus ta seda õigeaks pidas, vastu tavalise tütarlapse harjumusi⁴⁾.

¹⁾ Vrd. *Kool*, lk. 26, 27, 28.

²⁾ Vt. *Kool*, lk. 28.

³⁾ Vt. *Kool*, lk. 28—32.

⁴⁾ Sääl sam., lk. 30, 41 ja 42.

Kahekümne aastaselt lõpetas A. Haava kooli. See oli 1884. Sellega sai ta Balti Saksa hariduse osaliseks. Siiski ei olnud see suutnud teda sellesse seltskonda liita, neid sidemeid katkestada, mis A. Haaval Eesti ümbrusega oli. A. Haava jäi Tartu. Ta toimis esiotsa Krüdeneri lasteaias kooliõpetajana. Varsi toodi vend linna kooli. A. Haava kortrist, kuhu pea muidki koolilapsi oli võetud, tekkis väike kostikoht. Kõige muu kõrval andis tulevane luuletaja eratunda.

Tung luulealal teotsemiseks ärkab A. Haavas õige varakult. Juba lapsena kodus õega Schilleri Sehnsucht nimelist luuletust lauldes olid õeksed seda meellaulu oma viisi püüdnud eestistada. Koidula surm, mis tulevases luuletajas sügavasti mõjunud, annud juhuse esimese luuletuse kirjutamisele, mille nimi on *Koidulale*. See avaldatigi Postimehes ehk Olevikus. Koidula luulega tutvus A. Haava alles sel ajal. Enne leeriiga sündinud ka laulud *Kannata, Pea päike looja läeb, Laevnik* j. m. m.

Tartus, kesk nooruse kõige küpsemat tundeküllust, sattus esimest korda see elus sagedasti nii keskine elamus, armastus.

Nii sündisid 1885 paigus Anna Haava arvukad luuletused. Nad tulid ja olid seal, mõned paari silmapilguga või minutiga, teised pooleli nädalate ja kuude kaupa.

Alles 1886 pääsid esimesed luuletused suuremas hulgas Postimehesse ja äratasid kohe täisi teenitud tähelepaneku. 1888 võis kogu *Luuletused* välja tulla; honoraariks oli 10 rbl. Väljaandmine sündis muude nõuannet mööda, enesel nagu ei tulnudki seda meele.

Varsi pääle esimese kogu ilmumist tuli teine vihk, *Luuletused II*. See oli 1890. Kogu peegeldab luulemeele masendust, mis lähete inimeste surma eelaimus juhutas. Neist aegadest pääle hakkab A. Haava lüürika selguma seks traagiliseks kaebuseks, mis talle nii tunnuseomaseks on saanud ja mis läbi hilisemate kogude oluliselt, kui ka süvendatuna, on püsinud.

A. Haava elutraagika valmis, aastasaja veerule kaldukes, paratamata saatuseks.

Kui ka lapsepõlvne kodu kibedatest mälestustest vabaks ei olnud jäänud — läbisaamine isa õemehe ja luuletaja vanemate vahel oli pinev — oli A. Haaval ometi väga palju, mis teda koduga köitis. Ennegi oli suhe vanematega hell ja südamlük. Seda kajastavad mitmeti Väikesed pildid Eestist, nii m. s. jutt *Kodus*. Isa näikse luuletajale eriti kallis ja armas olnud.

Isa kaotas A. Haava juba 1891. Psüühilised heitlused ja põrutused õõnistasid tervise. 1892 harenes tervise seisukord kriitiliseks. A. Haava sõitis Saksamaale tervisevetelt abi otsima. Ta oli esite Leipzigit. Puhkuse, veega arstimise, taimetoidu tõttu kosus ta varsi hästi. Ka meelelahutust oli küllalt ilusates ümbrustes jalutades ja hääd muusikat kuulates. Pärast asus luuletaja, et ennast majapidamises täiendada, Spree äärsesse ilusasse linnakesesse Fürstenwaldesse Berliini lähedal, kus sarnast laadi diakonissiasutus oli. Ta leidis sama huvidega naisjuhatajast õde Elisabethist hää sõbra, kes teda ühte haritud perekonda Harzi jalal Hasserodes soovitas. SääI avandus talle, keset ilusat mäeloodust hoopis uus muinasjutuliselt näitav maailm. A. Haava tegi uusi kavatsusi Helgolandil asuda, kui uus valus õnnetuse sõnum ta kaugel kodumaalt saavutas. Õde oli suremas.

A. Haava pööris kodumaale tagasi. See oli 1893. Kevadel 1894 käis A. Haava Peeterburis, kus Eesti seltskond suurejoonelise rahvusliku peo oli korraldanud. Ta meeoleu oli raske, tulevik näitas lähete inimeste surma ja haiguste pärast tume. Suvel tegi ta teekonna sugulaste poole Novgorodi kubermangu. Sägise oli ta Strelnäs ja hakkas siis ühe rootsi sugu kindraliproua seltsidaamiks. Selles majas tuli tal kokkupuutumist inimestega, kellest mitmed kojaringkonda kuulusid. SääI elas ta mõned aastad täis hooIt ja koduigatsust. Selleaegseid meeoleusid ja ümbrust, kus tal liikuda tuli, on ta jutustuses *Koduigatsus* kirjeldanud. 1897 suvel teenis A. Haava Venemaal Kaluuga kubermangu, Tolstoi sugulaste perekonnas.

Neis hingeliselt rasketes oludes ilmus A. Haava kolmas vihik, *Luuletused* III. See oli a. 1897.

Saatust oli teinud, et elu traagiliseks pidi kujunema. See tunne toonitab kolmat kogu veelgi enam kurvameelse, kurtva meeoleu poolest.

Aga saatust täitus ikka suurema valjusega A. Haava suhtes. 1898 pärast ema surma tuli kaotus, mis seda raskem tundus, et see ootamata järgnes. Siis suri isik, kellele laulik õieti oma luulekutse oli pühendanud, armastatu. A. Haava tegi otsustava sammu. Otsekui elu päevapooldest loobudes heitis ta Peeterburis halastajaks õeks. Nii tahtis ta ennast eluga lepitada. Aga see samm oli eksitus olnud. Piirid ses paigas, diakonissi asutuses, kuhu A. Haava oli astunud, olid liig kitsad. Ta ei võinud sinna eluotsani kurtma jääda.

1900 lahkus A. Haava uuest kutsest ja jättis Peeterburi maha. Haavakivi talu päranduseasi oli sugulaste vahel protsessini läinud ja A. Haava vend oli endisesse isatalusse aastarentnikuks kutsutud. Luuletaja asus venna poole maale.

A. Haava toimis majapidajana. Lihtsas maa elus näitas meelte masendus tüündinud. Kesk lihtsaid maa inimesi sai luuletaja vähe mahti eneseavalduseks. Siis, kannatuste ja eriti üleliigiste töökohuste tagajärge, jäi luuletaja 1904 raskesti haigeks. Ta toimetati linna haigemajasse. Arstid konstateerisid verevaesuse raskel kujul, mis kurnatuse läbi ülejäulisest füüsilisest tööst oli saadud. A. Haava jäi kauaks ajaks tõbesängi. Põdemine kestis üle $\frac{1}{2}$ aasta. Tõbevoodi tõi palju kannatust ja vaeva, kuid ängas ühtlasi aega elusaatusi meeliskleda, eluga arveid pidada, kõigist kannatustest ja valusatest kogemustest aru anda. Haigusega käsi käes käis põhjalik muutus kirjaniku füüsilises ja vaimses isikus. Nagu terveksaama järel harilik, haaras kirjanikku vastapanemata isu luuletada, seda salmidesse riimida, mis valu hinge põhjale oli heiditanud. Nii kirjutas A. Haava, sängis lamades, lugemata hulga luuletusi, otsekui enesepihitimi sellest, mis ta hiljuti oli pidanud läbi elama.

Pärast paranemist jäi A. Haava jäädavalt Tartu ja hakkas Postimehe kaastööliseks.

1906 asus A. Haava Postimehe toimetusesse ja püüdis ennast kirjandusliku tegevusega elatada. Pääle ajalehe kaastöö, mis pääasjaliselt tõlkimises oli, eestistas ta teatrite jaoks näitemängusid ja nooresoo kirjandust Eesti Kirjanduse Seltsile. Suve 1906 saatis ta Saaremaal mööda.

1906 järgnes uus suur kogukas kõide luuletusi, mis mõistukujuliselt kannab nime *Lained*.

1910 ilmusid *Ristlained*. Siis olid rasked reaktsooni aastad. Välised traagika toonid aitasid luuletaja hinges nähtuste valusat murdu ja teravust suurendada. Kogu kajastab nagu segi visatud heitlust lootuste ja meelegeitide vahel.

Hulk aega enne maailmasõda lahkus A. Haava Postimehe toimetusest. Ta oli A. Paulmeistri asetäitjaks olnud, kes pikemat aega haige oli. A. Haavale pakutud telegrammide osakonda. Aga ta ei tunnud selleks miski kutset, nagu ajakirjaniku amet ülepää tema meelest võõras tundunud. Ta püüdis, tõlketööd tehes, ennast vabakirjanikuna elatada. Kuid see oli vaevaline. Puudus ja haigus olid luuletajal õige sagedad külalised. Eriti raskeks läks seisukord maailma sõja aegu. 50 aastase sünnipäeva puhul okt. 1914 annetati talle Krediidühisuse läbi väike kingitus. Ka toetab

Bergmanni Abiraha valitsus ja Eesti Kirjanduse Selts nagu samuti vend oma perekonnaga luuletajat. Määratud riigipaiuk ei võinud eaka naisluuletaja seisukorda kuigi palju kindlustada, seda vähem, et teda varsi päale vabadusesõja 1921 lõppu raske haigus, osaline halvatus tabas, mille kestes luuletaja kaua elu ja surma vahel vaakus, hirmsaid valusid kannatades. Siis püüdsid E. Naisorganisatsioonide Liit ja Bergmanni Abiraha naiskirjanikku aidata. Hääd eluvaimud aitasid ta sellestki kriisist üle. Nagu varemini, elab A. Haava Tartus, rahulikult ja vaikselt, ilma kõmuta, kirjandusliikude ülesannete kallal askeldades.

Luule.

Kui ka Eesti lüürika XIX aastasaja viimastes aastakümnes vähe isikulist ilmet avaldab, siis on ometi paar väljavõtet olemas. Need on A. Haava ja ta pisut noorem kaasaeglane K. E. Sööt. Isikulisi toonitusi luulesse tuues on nad aidanud Eesti lüürika harenemist, kesk ajajärgu sisutust ja pinnalist silutust, Eesti tundeluulele uusi alasid vallates, edasi viia.

Eriti õpetlik on A. Haava juhus. Nagu kaasaeglased, tarvitab ta samu aineid. Isamaa tunded, kohustused, kodukoha mälestused ja ennegi armastuse motiivid, moodustavad pääosa ta ainete piirkonnast. Kuid ta suhe kujutletavaga ei ole millalgi nii ebaisikuline, nagu lugu selleaegses luules muidu nii sagedasti on. Temal on ikka oma rõhutus, oma keelekõla.

Luuletused I.

See isikuline värving esindub juba kogus *Luuletused I*, mis 1888 ilmus.

A. Haava luule, enam kui kellegi kaasaegse lauliku, joondub isikulistest elamustest, valudest ja muredest. Need ütleb ta enesele lauluanni avanud:

Mull Vanemuine kandle andis
Kesk pilksel ööl,

— — — — —
Mu fütar laula kurval tunnil,
Saab aitama.
Kui rind sul paisub õnne sunnil
Siis laula ka.

(Sissemnemiseks.)

A. Haava, nagu suure hulga kaasaeglaste, luulel on palju suguluse sarnasust Saksa järelromantika lüürikaga. Enne kõike tuleb teadagi H. Heine meelega, kes armastuseluules sel ajal otse kooli oli teinud. Otsekohest mõjutust säält poolt ei tarvitse siiski oletada. Haava ise eitab seda võimalikkust. Kaasaeglaste sarnaselt on tema küll mõnda

Heinest tõlkinud. Nii on esimeses kogus rida luuletusi: *Kui lillekene nurmel, Nad armsad üksteisel, Ma nutsin unes.* Aga üleüldse on seda vähe. Muudest Saksa luuletajatest on tõlgitud O. v. Leiksnieri *Igatsus*, Julius Wolffi *Oh kumav küll.* A. Haava on küll, samuti kui suur hulk ta kaasaegseid luuletajaid, luuleaineid; motiiva, toonitusi, isegi pilta, võrdlusi Saksa järelromantikalt omandanud. See ongi loomulik ja aru saadav; sest et Eesti luule omad äratused, virgutused ja kaasahelitused säält poolt sai, nii palju kui ta üleüldse miski mõjusid vasta võttis. Aga kõik see puutub enam luule tehnilisesse külge, üleüldisesse meeolusse ja nende ehk teiste ainete eelistusesse, esituselaadi ja eriliste motiivide valgustusesse.

Mõnesuguseid vähem tähtsaid aineid arvesse võtmata, sisaldab kõnealune kogu armastuselaulusid.

Need on tumedad, kurvameelsed, pisut romantiliselt varjundatud toonid, mis algusest päle A. Haava lüürikast esile kostavad. Kaebused, kurtmised, ebalootlikud igatsused, meelegeid, tumeda tagapõhjaga, sünnitavad ta lüürika valitseva meeolu. Mitmed seda laadi edustavatest lauludest kuuluvad Haava kõige paremate hulka. Muusikale seatuna on nad aastasaja vahetuse paigus kirjanduslikuks ühisomanduseks saanud.

Leidub küll ka muid motiiva, nii käsitletakse Haava luules koduhõllanduse tundeid, esitatakse koduseid mälestusi, aga see sünnib ainult kaudu minnes, otsekui puudutamisi, ja kajastab ehk riivab äärt pidi luuletaja keskist ainet, armastust. Nii on näit. võõrsilolu valuliste tundmustega ja koduigatsus Haavale juba esikkogus mõned isikulised toonid esile kutsunud. Neid kajastab järgmine laul:

Eksid sa ehk leinas võõral rajal,
Kaugel siit — kes teab, kus on see maa?
Kannata! kannata!

Rõhu käsi valus rinna pääle,
Sunni pisar peitu laugele —

Esitatud mõtted, tõi küll, ei ole mitte uued, nad on m. s. Koidulast tuttavad. Seda laadi on A. Haaval ka muidu, näit. laulus *Pea päike looja läeb*, mis esialgu proosas üles tähendatud olnud. See on enne A. Haava suurt luulejärku rütmidesse seatud. Samuti on lugu eelmise lauluga. Sõnastus on neis varastes toodetes omalaadiline ja meeolu ühtlane.

Ärkuse ajal nii laialiselt ala võtnud koduluulest ei leia me muidu A. Haava lüürikas palju jälgi. See ei ole juhtumine. Realne elutunne oli Haavas suur, nii et võimatumaks sai ihalevaid ülistusesõnu laulda. Ainult harva loob A. Haava enesele miski luulelise muinasjutu saare. A. Haava ettekujutus kodust, kodumaast on harilikult konkreetne ja suurelt jaolt kaine võitu. Nii kujutab ta kodu laulus *Isamaja*:

— — — — —
Künkad kõrged päik'se paistel,
Mets nii haljas, org nii vaik.

Läikiv laine, vete pinnal,
Vesililled valgema,
Kaasik kaunis jõe kaldal,
Haavad aias kohavad.

Kuusk ja lõhmus, põlist põlve
Jutustamas künnilind,
Kes end tooming' õite varju
Peitsid, — — —

Koduga seovad luuletajat unistused, igatsused, muinasjutud ja mälestused:

Lapsepõlve rөөm ja kurbtus,
Unenäod ilusad,
Talveõhtud ema kõrval,
Muistsed jutud mõnusad.

Aine on ema jutustus kodutalu sündimisest annud.
See on armastus, mis luuletajat koduga liidab.

Kodukohta *Peipsi kaldale* ilmub laulik, valu südames,
omi muresid kaebama, romantiline meeoleolu tagapõhjaks:

Säras sinas Peipsi pinda
Õrnal eha hiilgusel,

— — — — —
Noorus'-nurmelt okkaid leidsin,
Kurbtust vara eluteelt;
Sügavasse põue peitsin
Õnne ilma, rөөmust meelt.

Sakalast siis laululindu
Lendas laulis lepikus
Imekaunilt; minu rindu
Tärkas õnnel armastus.

— — — — —
Igatsus jäi minu rindu,
Kurdan õhtul, hommikul.
— — — — —

Ses laulus, eriti 3—5 stroofis, on elamust ja liigutavust, olgugi, et sõnastus veel abitu ja alliteratsiooni väärtarvituste tõttu rabe tundub.

Sel ajajärgul nii tavalist isamaaluulet A. Haava palju ei hari. Ka isikukohasemat tunnet A. Haava seda liiki lauludes ei esindu. Tsensorgi, kes suu sulges ja sule piirid määras, tõkendas eneseavalduse piirid. Laulus *Ehitage rahukojad* mainitsetakse näit. ühemeelsusele:

Taaralaste targad pojad,
Eesti vaprad vennaksed,
Ehitage rahukojad
Enda keskel ülesse!

Enam isikulist laadi voogust on paaris vaimuliku-laadilises laulus: *Kurval tunnil* ja *Nöder inimene*. Neis tuleb A. Haava usklik meelsus ja elutõsisus nähtavale. Kuna tõelisus armastajale otsekui pime, tähitu öö näikse, otsib ta pilk rahuranda, kauget muinasjutulist õnsuse ja luule imemaad. Selle otsing moodustab A. Haava luules pääsagara. Võrreldagu järgmist laulu:

Kaugel, laia lainte taga,
Sinitaeva piirilla,
Nagu kaunis unenägu,
Haljendab üks imemaa.

Sarnast kajastust on ka paaris tumedatoonilises laulus: *Pime öö* ja *Näe, mis lendab, lehvib läbi ööde*.

Esimeses laulus, kus kirjeldus läbi 2 stroofi elavasti ja osavasti on tehtud, puhkeb ahastus sügavasse tundesse.

Teine neist on üks kogu kõige mõjusamatest lauludest. Selles on tormise öö aimuslikkust, ahastuse tunnet ja tundmuste heitlust:

Näe, mis lendab, lehvib läbi ööde
Luige tiivul, — kohab akna all!
Kas on arm, kas surm, kas ime sõnum? —
Süda põues mul on põksuval. —

Enamasti on see Haava romantilist laadi vastav sünktoon, mis ta hõllandusi varjundab ja neile luulelise tõhu annab. Esikkogus ei pääse need tumedad meeolud iga kord veel täisi ega kõige paremini esile.

A. Haava lüüriline voog saab kõige enam kevadelauludes mõjule. Laulus *Mis sa tahad, kevade* on suures määras ehtsat lüürilist musikaalsust:

Miks on sõudvel õrnad hääled,
Kohisemas kose keeled?
Miks on ärkvel loodus' elu,
Põgenemas vaikne vilu?
Mis sa tahad, kevade?

— — — — —
Kevade, sa vaata ette! —
Ära jaga õisi kätte,
Lugemata — neist saab lõkkeid! —
Suudad sa siis teha tõkkeid —
Kustutada taeva tuld?

Nimetatagu ka *Kõik kallile* mitme tundelise ja A. Haava nii iseloomulise luulereaga. Ses laulus on selleaegne armastuseluule ühe kõige iseloomulisematest ilmetest saanud.

Armastuseluule motiiv saab A. Haava käes esikkogus enamasti romantilise igatsemise kuju, millel oma luuleline veetlikkus on. Õige helluvad, sentimentaalsed on laulud *Hinge hellal igatsusel*, *Ära küsi* ja *Tuksuv süda*.

Eelmises on luulelise imemaa kaebusest kalkvel. Ta mõjub ometi enam kui miski musikaalne helirida:

Hinge hellal igatsusel'
Toonud tormid tuska nüüd;
Õhkan hommikul ja õhtul:
„Kaugel, kaugel minu hüüd!“
Tuuled, andke mulle tiivu!
Päike, anna valgust mull'! —
Et ma jõuan sinna maale,
Mis kord lehvis koidikul.

Oma laadi üks A. Haava kõige parematest lauludest on *Ära küsi*. Ta on õnnestunud hingeelulise tabavuse ja tundelise külluse poolest, eriti lõpus, mis kuulub:

Ära küsi, emakene,
Kuldakupu eidekene!
Õnnista mind, ema, ema!
Minu valgus, õnn on tema, —
Täht sääl üleval.

Palju tumedama toonituse on luuletaja laulule *Kõrkjas kohas* annud, mis vararomantika laadi Eesti luules meeletu toob. Tundmuse kainet häbelikkust luuletõlgitsemises annab edasi *Sinu silmad*. See on täis kelmikat pilgutlemist ja koketeriid:

Imelikud sinu silmad: —
Nagu pehmed ööde ilmad, —

Säravad kui taeva tähed, —
Näen neid ikka, kui ka lähed
Ära kaugele. —
Imelik, imelik! — —

Samas liigis, psühholoogiliselt tabavasti käsitletud, on *Anna andeks*.

A. Haava kõige õnnestunumate armastuselaulude hulka kuulub edasi *Haige I: Vii ära need ehted*. Ses on sõnastuse keskitust ja sattuvaid tähelepanekuid.

Nagu varasema romantika aegu, nii esindub ka A. Haava esimeses köites veel palju konventsjonaalseid tooniseid linnukesest, liblikast ja lillest.

Veel üks liik eepilisemat laadi armastuseluulet püüab juba esimeses kogus esile. See on naljatlev, vallatlik, isegi satiirilise terakesega, reaalelu kujutus kahe küla noore vahest, mille ained ja isegi sõnastus tõelisest elust nähtud on. Sarnased on: *Kiusakas kasuõde, Meie Mihkel, Tark j. m. m.* See liik sai siis moodi, eriti K. E. Söödi käsitluse tõttu. Ta näib Saksa järelromantikast põlvnevat.

Kuigi esikkogu osalt, kes teab, väheseid jälgi võõrast mõjust avaldab, pisut Heinest, Koidulast ja muudestki, ainekäsitluses paiguti Saksa romantika mõjusid kajastab, on ta isikuline münt ometi selge ja ilmikas. Mitmes armastuselaulus saavutas A. Haava hoobiga ajajärku valitseva seisukoha.

Luuletused II, mis 1890 järgnes, ei toonud suuri muutusi.

**Luule-
tused II.**

Raugus kõlab juhtlaulust *Väsin'd*:

Väsin'd olen — väsin'd —
Usu, kallis, mind!

— — — — —

Pooliti vaimulikus *Jõuluks* puudutab laulik isamaalisi heliseid. Seda liiki edustab ka *Vahva ja vaga*. Ta ei paku uut, ei käsitluse ega ideede poolest. Need on ärkuseajast, kõige päält Koidulast ja osalt Kreutzwaldist, tuttavad.

A. Haava tunne ei tuika isamaalises lüürikas selle hooga kui Weske ehk Koidula. Ta isamaaline laul, tensori kammitas vaeveldes, tundub kui millegi kordus.

Paremini on loodusetunne tõlgitsetud, nii näit. laulus *Vesi voolab*. Sügavam toonitus on isikukohastel lauludel. Nii laulul *Oh kuhu lähen ma?*

Oh kuhu lähen ma,
Ma vaene, varjuta?

— — — — —

Kas küllalt ju ei saa!
Oh taevas halasta!

Tähele pandav on ka *Ka üks laulik*, millele kibeduse tunne hoogu annab.

Luuletaja võidab vähe haavalt eluusu tagasi: *Süda* nimeline laul.

Maise õnne loobumisest on esile selgunud ilus lüüri-line *Üleilmlik õnn*.

Üleilmlik õnn ei või siin kesta kaua —
Päev läeb looja koidu kumaga —
Ole vaik, mu süda, ei vist kaua —
Pole sinul enam võidelda.

— — — — —

Samu tundeid tõlgitseb ka *Mina kuulsin*.

Nukrameelsusest hoolimata, mis A. Haava luulesse poetub, leiab ta tõsine luuleand aeg ajalt mahti kergema luuletooni viljelemiseks.

Weske graatsiline, nähtavasti Saksa luule põhjal sündinud, karjusedaul „*Juba kui ma karjas käisin*“ on juhutuse annud Haava samanimelise laulu loomiseks. Ses kohastuses on rida enesetunnistuslikka viitusi.

Sama Weske motiivi teisendus on *Laul*, kuid, nagu eelminegi, algupärasest eeltekstist nõrgem.

Miski intiimne toon pääseb esile suveõhtu idüllis *See oli ilusal öiekuul*. See laul kajastab A. Haava luule külge, mis ta poolt kahjuks vähemini harimist on leidnud kui nukrameelne romantiline armastuselaul. Kõnealusel laulus on otsekui pühapäeva tunnet.

Kerget vallatlevat tooni tabab õnnelikult *Ma olen näinud*. Aine on omapärane. Selles avaldub luuletaja and silmist inimesehinge lugeda ja omi kogemusi laulus sõnastada.

Ma olen näinud musti silmi —
Kui tähte-öö nad säravad —
Pea vaikivad kui jutt on huultel,
Pea vaikselt palju sõnuvad.

Ma olen näinud sõstrasilmi,
Kes armsad olla mõistavad,

— — — — —

Veel palju silmi olen näinud —
Kõik oma kohast ilusad —
Mis võin ma teha, et mull' ühed
Neist kõigist kõige armsamad.

Sarnased laulud on nagu vilksatused A. Haava kurbtõsisel lüürilisel. Ikka uuesti laskub ta helitõug, kaugel igatsus, taotamata õnnemaa vaimusilme ees.

See kurtmine leiab puhk puhult õige omalaadilise ilme, nii laulus *Ma olen õppin'd*.

Poolteed vastu tahtmist peab luuletaja laulu jätkama. Kujuka avalduse on see mõte laulus *Ei saa mitte vaiki olla* leidnud. Toonitus sel laulus ei ole, tõsi küll, igakord vastav, ses on — teises stroofis nimelt — teatavat sentimentaalset magusustki, kuid tundmuse voogus on ehtne.

Tume meeolu annab tõhu laulule *Kartus — lootus*, mis Tsähkna veskilt pärit, üks kõige parematest lauludest on.

Küll kohab vesi veski all,
Tuul tõstab tiivu tuhinal! —
Mu süda nagu tormi-lind —
Kas saan veel, kallis näha sind.
— — — — —

Kõik valdava toonituse saab armastuseluule laulus *Küll hiilgavad tähed*:

Küll hiilgavad tähed —
Ei näe ma neid;
Küll tormavad tuuled —
Ei kuule ma neid:
Sind näen, sind kuulen ainult ma,
Sa oled mu õnn, mu õnnetus ka.
— — — — —

Ses laulus on tundmus justkui üheks ainsaks muusikaalseks laulufraasiks ülenenud.

See elamus, hingeline kogemus, millele me A. Haava kõige suursugusema luulevõsa võlgneme, hareneb ikka kurvameelsemaks. Ta latvub traagilisesse tundes. Seda edustavad kõige ilmekamalt *Ma nägin unes* ja *Küll oli ilus mu õieke*. Viimane on vana Vanemuise aias muusikahelide sisendatud.

Otsekui rahvalaulu lihtsus ja liigutavus on teisele laulule omal ajal haruldase populaarsuse võitnud. Ja see ei ole mitte põhjendamata. Laulu suur lüürilisus ja muusikaalsus on selle suures määras õigustanud.

Lauguse all kannatavad A. Haava argielu pildid. Harva saavutavad nad tõhu. Nimetatagu siiski satiirilise terakesega *Mis Mats mõtleb* ja *Tubli mees*, humoristilised *Jutt Mäe Mallest* ja *Möldri Mardist*, *Külasepp*, mis mõnda Petõfi rahvalikku kujutust meele tuletab, *Esimese lume ajal*,

Paastu päike ja Kalamehe mõrsja. Viimased on ses toonis peetud, mis eriti K. E. Söödile omaseks on saanud.

Saksa lüürikast on pärit H. Heine *Hindriku unenägu* ja L. v. Schröderi *Kõik tahan kannatada, Surmas, Oh miks sa surid ära?*

Luule-
tused III.

Kolmas vihk *Luuletusi* ilmus 1897. Selle toon on veelgi tõsisem kui eelmise. Humoristilised argielu pildid on kadunud, pääle mõne, nagu *Tõnu tahtis bassi laulda*. Vaimulikka laulusid on sellevasta õige ohtrasti. Nende seas on silma paistvaidki. Tõlkeid on üsna kasinasti: E. Geibeli *Mustlaste elu*, nimetamata luuletajate *Noored mängumehed* ja *Üks raske unenägu*, H. Heine *Sind kannan laulu tiivul*.

Kodustest mälestustest on esile sirgunud laul *Järv leegib eha paistel*. Sellele võib Haava luule vaevalt midagi ses samas liigis kõrvu seada. See tuletab õhkuva, romantiliselt ilutseva laadiga kõige heledamaid ärkuseaja kodulaulusid meele. Ta on täis mälestuste imemaa helki.

Järv leegib eha paistel
Ja hiilgab nagu kuld —
Ja järve taga metsas
On näha õitsetuld.
Ja kaugel metsa põues
Ju liigub muistne jutt,
Kui suve-ööde ilu,
Kui õnnis naer ning nutt.
— — — — —

Laulu lõpp on kahjuks lauge ja isegi tarbetu, ja mõjub enam kui miski retooriline hüüe.

Koduigatsuse, koduhõllanduse valusast tundest, mis A. Haava Venemaal kooliõpetajaks olles tundma sai õppida, on ta paar kolm vöõrsilolu kujutust sündinud.

Kaks neist, *Vöõrsil* ja *Kesk sügavat Venemaa metsa I* ja II, on geneetiliselt läheselt ühendatud. Kõik, mis romanti list luulet iseloomustab ja tõhustab, leiame laulust *Kesk sügavat Venemaa metsa I* ja II. Selles on looduse hurmust, muinasjutu elevust ja viirastuslikku tundevärinat.

Kogu laul on nagu ainus musikaalne voogus, mis jõuga algab, edasi valgub ja siis sügavaks lõpumõjuks paisub. Harva on Eesti lüürika nii lihtsate ja otsekoheste abinõudega samaväärilist lüürilist tõstatust saavutanud:

Kesk sügavat Venemaa metsa
On ime ilus aas —
Küll õits'vad säääl kevadel lilled —
Säääl nagu paradiis maas.

Ja mööda voolab säält jõgi,
 Nii vaikselt salaja —
 Ta peitvad põlised pärnad,
 Ta sügav on otsata.
 Sää! ööpik hõiskab ja kaebab
 Et süda sulab sul,
 Ja nagu teisest maailmast
 Sää! lehvib hommiku tuul.
 Kuid ära sa mine sinna,
 Kui igatsus sul suur —
 See jõgi on liiga sügav
 Ja tema ilu liig suur.
 Jah, vaikne vesi on sügav
 Ja vaikne igatsus suur —
 Ja igavene rahu,
 Küll see võib olla suur.

Võõras nimeline luuletus käsitleb nähtavasti osalt sama ainet kui jutustus *Koduigatsus*.

Muude laulude seas on nimetatav mõni kodune mälestus, nii *Kutsu koju* isa surmast ja *Surmaroosid sinu palgel*, milles öde meeletuletatakse.

A. Haava luule kindimisekoht on sama kui varemini: see on kaotatud arm. Seda tõlgitsevad *Üht ainust hiilgavat tähte* ja *Vaiksemaks ja sügavamaks*.

Ülemlaul armastusele on *Üks ainus kord*. See on hardas meeletus käsitletud ja otsekui pilvetagust tunnet täis.

— — — — —
 Üks ainus kord ja mitte enam,
 Üks ainus kord ja surmani,
 Ei ükski vägi, ükski võimus
 Suurt armusäädust muuta või.

Nagu varemad kogud, nii sisaldab ka Luuletused III rea meeletukaid kevadelaulusid. Nii *Ju õitsevad jälle sinililled*, *Oh kevade, oh õie aeg*, j. m. m.

Kesk sarnast uut kevadet näikse lapsepõline ärkus korduvat. See elevus on laulule *Kuupaistel* aineid annud.

— — — — —
 Mu süüta lapsepõli
 On tulnud tagasi
 Oh ära minu põuest
 Sa mine millalgi!

Herk, lüüriliselt elevuslik on *Serenade*. Selles pääseb A. Haava vallatlev toon kasulikult esile.

Luulekogus on m. s. paar Heine vaimus naljatoonilist laulu: *Maailma parandaja, Oh teie naljakad päevad.*

Need on sundimata ladususega, sulavasti kirjutatud, kuid ainult üksikud read on mõjusad.

Argielu piltidest nimetatagu: *Koit istus taeva ääre pääl, Mari ja küla karjane.*

Kasin on nüüdki isamaaluule: *Vaenuvalla mehed Suured mõtted.* Kummaski on satiirilisi pisteid Eesti selle aegiste poliitikategelaste kohta.

Satiirilisi piika idealistliku maailmavaate poolest murrab A. Haava ka paaris ajaolusid kujutavas laulus: *Aja vaim ja Kel siit maailma tarkust.*

Neil paaril katsel on enam ideeloolist huvi. Nad lubavad pilgu A. Haava aatemaailma luua.

Viimases toonitab luuletaja usu tarvet.

Lained.

1906 ilmus, pikema vaheaja järke, *Lained*, mis luuletusi aastasaja vahetuse aastatest sisaldab. Neid oli ajalehtedes ja ajakirjades välja tulnud. Lained on lähemalt 200 leheküljene teos, mis selgesti uut järku kajastab.

Üleüldiselt võttes on A. Haava endine luule laad seesugusena püsinud. See on olemuse poolest romantiline. Kuid veel enam, kui varemini lugu oli, omandab nüüd tagakaebus kaugemeelse ja pilvetaguse kajastuse. Meeleolu süngeneb veab tõsiseks ja kahtlevaks. Ja satiiriline eritlus kipub vägisi esile. Kogu luule ilme saab selle tõttu, endist liiki armastuselaulusid lugusse võtmata, paiguti miski karedama toonituse. Nii ajaolusid kujutavates lauludes kui ka humoristiliselt kavatsetud väikestes elupiltides tikub proosa laad esialale. Seda hääleseade raugust aitab sel ajal modernina esile tunginud vaba värs suurendada. Muidu ei ole suuremaid stiili uuendusi ette võetud. Laad on järelromantika aegne. Enam kui ükski aastasaja vahetuse luuletajatest, kaasa arvatud isegi Koidula ja tema kaasaegsed, on Anna Haava Saksa järelromantika luule fraasi ja sõna vasteid Eesti lüürikasse juurutanud. Ainult Kreutzwaldil näikse uueaegse luulekeele loomises eriline seisukoht olevat. Anna Haava on oma moodi Eesti uueaegse lüürika aastasaja vahetuses uuesti häälistanud.

Kui A. Haava isamaaluule varasemalt enam miski mõistuse refleks oli, siis avaldub mõistuslikkus Lainetes veelgi varjamatumalt.

A. Haava isamaalistes lauludes lausutakse julgustavaid mõtteid tuleviku kohta, mainitsetakse võitlust olemasolu eest jatkama ja aimatakse paremaid päivi ette.

Revolutsiooni eelseid helinaid leiame lauludest: *Kevade igatsus, Nemad, Tormides ja surmaohus ja Hõiska, sa rahvas.*

Koiduła sarnaselt palvleb A. Haava kangelaste kultust. Ta väljendab seda kahes kõrgelennulises, kuid enam retooriliselt, kui tõsiluuleliselt mõjuvas laulus *Tormides ja surmaohus* ja *Kes kõnnib kõrgel valguse teedel.*

Sel ajal, kui A. Haava isamaad ülistab, kohustusi selle vasta meele teritab, ustavusele ja kangelaslikule võitlusele mainitseb, on tema oma osa isamaal kaastundmust vajav. Ta tunneb enese nagu vaeselapse olevat, kes päävarju, tööd ja elatust peab anelema. Seda osatust, millesse pisar varjamata kibeduse sappi on nõrgunud, tõlgitsevad: *Väenelaps, Sa tuled siiski, Oh kodumaa, Mu kodumaa, kus oled sa?*

Erilise tõhususeni küünib *Oh kodumaa.* See on surutud ja läbilõikav kui appihüüe.

Ainult pääle varju ja kätele tööd,
Üks suutäis leiba, üks jalatäis maad —
Oh kodumaa!

Oh valus on võõrsile veereda,
Üksi sinna kaugele kaduda —
Ja süda ning hing on kodumaal! —
Ma väsind — oh puhkaksin mulla all!
Oh kodumaa!

Järk järgult on luuletajalt sidemed eluga katkenud. Elu ei jõua enam palju pakkuda, muud kui viletsust, vaesust, häda ja haigust. Hää, kui kohustuse tööd saab. Ja nii pöörab luuletaja meelekujutus mõõdniku poole. Nii mälestab ta läinud aegu: *Kord oli aeg.*

Ta ilutseb nooruse päevadest. Nii on sündinud varasemaid laulusid meeletuletav *Küll oli õnnis noorus-aeg!* See on küll pisut sõnaline, kuid mõjub oma hooga, milles värskust ja spontaansust on.

Ülimaise tagakaebus, kaval maailm tagapõhjaks silme ees, on A. Haavale ühe kõige ilusama laulu Lained nime-lises kogus sisendanud. See on *Mägede põues*, romantiline, 3: ndas ja 6: ndas stroofis pisut lauge, kuid tervikuna ometi värskelt mõjuv ja lüüriline.

Mägede põues puhkab järv —
Suur, sügav, sinine,
Kui oleks taevas heitnud end
Ta vilu voodesse.
Mägede põues —

Metsroosid, uhked palmipuud
Ta kaldal kasvavad,
Ja läbi laane laiad jõed
Ta hõlma tõttavad.

Sääl Looja tarkust, heldust, auu
Sa tunned, aru saad.
Sääl elu tühjust, viletsust
Sa hoopis unustad.
Mägede põues.

Sel luulel on sugulust A. Haava lauludega Kesk
sügavat Venemaa metsa ja Järv leegib eha paistel.

Luuletaja püüab raskeid mälestusi maha jätta. Seda
meeleolu tõlgitsevad ilusad read:

Mu mured kõik matsin ma maha,
Kõik ikked ja lootused ka —
Nüüd elutee vaikne ja vilu,
Ei kurbusest, rõõmust ma tea.

Ja vahest kui kohisev meri
Läeb läbi hinge üks hoog —

Ja vahest harva veel unes
Mull' ilmub mu kadunud õnn.

Las' õitseda liiliad haul nimelises luuletuses kästakse
südamevalu ja tusk unustada.

Las' õitseda liiliad haul,
Kus puhkab su nooruse õnn —

Kannataja, mitte laulik ise, saadakse sõnuma:

Sest palju tööd on teha
Küll teiste, enda eest,

Lained nimeliseski kogus eelvalitseb, nagu ennegi,
armastuseluule. Kuid see on toonituse poolest oluliselt
muutunud.

Laulik tunneb kevade tulekut ja selle mõju, kuid ta
teab, et kõik hilja on. Ta resigneerib ja aimleb üleilmulist
õnsust, nii laulus *Mul on, kui lehviks õues*. See sisaldab
hulga ilusaid kohti.

Pisut magusa võitu ja keskosas vähe rauge *All orus hõiskab õitselind* sisaldab ilusa meeleolu kujutuse. Sellega algabki laul:

All orus hõiskab õitselind,
Ja lilled lehkavad —
Koit, eha teineteisele
Kätt andma tõttavad —
Oh kevade, oh õnnis aeg,
Kui kaunis oled sa!
Miks tuled taevaline, sa
Nii suure iluga.

Ses kuulukse tuttava kevadelaulu kordust, mis üksikud osad meeleoluliseks ühtluseks seob.

Seda Koidu ja Hämariku muinasjuttu heietab osalt ka *See oli siis*.

Kogu kõige kaunimate hulka arvatagu *Jäälilled*. See on vormi poolest keskitatud, täis lüürilist elevust. Aineks on luuletaja elamus. Mitmes reas on luuletus lõpetlikult täieline:

Jäälilled õitsevad akendel,
Kuid roosid on neiu palgedel;
Tal silmad kui pehme suvine öö,
Nad vaat'vad kui unenäos kaugele.

— — — — —
Sest tuli halla nii armuta
Ja neiu paled löid närtsima.

A. Haava ulatab ka laulus *Laula mulle une laulu* lüüriliseni hooni. Selle aine on noore naise elust tutvuskonnas saadud.

Laula mulle une-laulu,
Kui ma pean lahkuma — — —
— — — — —

Nagu õnnis unenägu
Oli meie armastus —
Oli nagu hõiskav palve! —
Igavikust ilmutus —
Ehk vast oleks tumestanud
Meie õnne elutorm —
Ära seletades tõttab
Sellepäraast ingel surm.

— — — — —
Harva eksib A. Haava romantiliselt toonitatud luule naturalistlikku heredusesse. Ses juhuses on sündinud võr-

reldes mõjukas, kuigi enam retooriliselt kui kunstiliselt seletatud pilt *Üks naine*:

Mulle tuli vastu üks naine,
Tal säravad hilibud
Ja põlevad huuled,
Ja rahuta pilk —

Nagu kõrbe tuluke leegib see pilk.
See naine! see naine —
On oma ihu ja hinge ära müünud!
Halastage!

Kahjuks vaevab laulu teatav vormitus, vaba värs.

Lameda võitu on sellevasta Anna Haava humoristilised elupildid: *Tal on tarkust küllalt, Uudis, ennegi Ilmar ise, Kodavere murdeline Vai sedasi suad mehele* j. m. m.

Kogus on lõpuks rühm satiirilisi laulusid. Märgitagu: *Kuu*, pilkelaul argipäise piiratuse üle, mis igalt poolt kasu otsib, *Kohus*, satiir kohviseltskonnast, kes keelt peksab, *Siin saatus on teinud suure vea*, pilkus riidlejast abielupaarist.

Haava satiir ei ole purev. Ta valgub laiale, lameneb kergesti harutluseks, talt puudub sagedasti kunstilist koondust.

Enam rahvalikku tooni, kui ka mitte vormi, on laulus *Kas on veel rohtu, mis avitab*. See on lugu kangeid rohtusid ihkavast talumehest, kes kõik arsti määrused vastapidiselt täidab.

Palju enam mõjub oma protesti ägedusega poliitiline *Nemad*, milles valitseva võõrakeelse kihi kohmetust uute aegade vaatel kujutatakse:

Maa kõigub, väriseb jalge all,
Leek verine loidab taeva all,
Ja nemad tantsivad.

Ja ülemaa kohiseb kevade-torm
Ja külvab uut elu — ning väsin'd on surm.
Ja nemad kaebavad: — —

On loomulik, et A. Haava, kuigi meelsuse poolest kristlik, kiriklikkuse suhtes arvustava seisukoha pidi võtma. See esindub 1902 sündinud laulus *Mõök ühes, piibel teises käes*...

Ühiskondlikrahvuslikka ebakohti puudutatakse lauludes *Astu alla*, mis Saksa õpetajate ebarahvalikkust tõreleb, ja satiiris *Nadkadunud aegades elavad veel* j. m. m.

Kogus on ka rida tõlkeid: H. v. Gilmi *Üks väike tüdruk hana ees*, H. Heine *Mind hüüab õndsus*, Kevlaari *Jumalaema*, Fr. Halmi *Mu süda, oh kõnele, kosta*, Mirza Schaffy *Tule ja vaata ja otsusta siis*. Nimetamata välismaisest luuletajast on tõlgitud: *Ju valgus tõstab tiivu, Kui kutsud kuldpuuri sa linnukest*.

1910, kohe Lained nimelisele kogule järgnenud *Rist-lained* sisaldab peaaegu väljavõtteta armastuselaulusid. Nende laad tundub jälle pisut kergem ja valemam kui eelmise kogu, toonitus on vähem pingutatud; satiirilised teravused puuduvad.

Luuletaja juhtlauseks on usk armastusesse, *Mu süda usub*.

Mu süda usub elu,
Mis selge õnnistus on,
Mis maine ja okkiline,
Kuid siiski taevane on.

Mu süda usub surma —
Suurt, sügavat, õnnist ööd,
Kuhu mahuvad ära kõik õndsus
Ja valgus ja elutõed.

Kogust leiame paar kevadelaulu, nagu: *Siis aga ilmub tema ise, Sind teretame kuldapäike*.

Siin sääl on muidki endise luule laikusid kerges mänglevas toonis, näit. *Ühest vaiksest pühast hiiest*, eelaimus 17. dets. 1907, j. m. m.

Aga A. Haava luulest kaovad heledamad laigud ikka enam. Elu valjus sisendab kurbi, lohutumaid ja traagilisi meelisklusi. Neis korduvad pettumise meeleolud, nagu lauludes *Vale* ja *Mind jumalaga jätsid* j. m. m.

— — — — —
Nüüd eksin üksinda nõmmel,
Sa rändad koduta!..
Ja sügisesed tuuled
Meid suudlevad armuta. —
— — — — —

Esile tükivad traagilised motiivid, kannatuse ja valu kujutlused. Laulus *See peab veel rändama Golgatale* kujutatakse uue aja hingelise korralageduse traagikat, mille vastandiks on seatud: *Siis aga ilmub tema ise*.

Rist-
lained.

Edasi esindub sisemise valgustuse sundus: *Meie saatus pilvedes läheneb* ja *Saatus*, samuti otsustavate silmapilkude tagasikutsumatus ja üksilduse kibedus ja mahajäetuse tusk — *Hädä sulle, Sina uinud, Lootus*. Need sündisid ühel päeval sama luulehooga.

Luuletajale algab kannatuse martüürium, mille väljendajaks võidakse lugeda m. s. *Ei minä üksi nii kannata, Önnistud olgu valu ja Üks pisar veereb vaikselt*. Seda motiivi käsitleb ka üks kogu kõige sügavamatest luuletustest *Maarja Magdaleena*, milles luuletaja heitlus kahtlustega väljendub:

Maarja Magdaleena — oma risti all —
Pead nõrgutab — pimedas sügaval —

Üks okaskrooni tall' troostiks tõi
Ja teiselt — needmine temale sai.

Ikka enam tungivad surmamõtted esialale. Nii laulus *Kui mina kalmule kahvatan, Kesk ööl ilmus*. Viimane on mõjus hauataguse romantikaga:

Keskööl ilmus mu kadunud arm —
Tuli tasa unes, kelle ihu ju põrm,

Mu armsam, kui sügav on igavik?
Mis tähendab elu ja igatsus kõik?..

Kuigi mitte eriti värske ja uudislik oma ainete ja toonituse poolest, sisaldab kogu Ristlained rea ilusaid sügavamõttelisi armastuselaulusid. Mõned neist on Haava varasematega kõrvutatavad.

1913 ilmus kogu *Põhjamaa-lapsed*. Pääle salgu satiiirilisi aineid, milles kodumaa, m. s. vastseid kirjanduseolusid puudutatakse, esindub armastuseluule siingi valitsevana. Kogus on palju tuttavaid toonitusi, võrdlusi, stiilelementa. Vahest tundub neis nagu kordusigi. Aga põhitoon on ikkagi teine. See on tõsine kurb, kurvameelne, isegi kalmuline. See on varjund, mis Lainetest juba esile käib ja mis uue aastasaja künnisel A. Haava luule põhjalikult ümber on häälistanud. Lained nimelises kogus oli veel jälgi eelmise ajajärgu kergemast laadist. Need on Põhjamaa lastes lõpulikult kadunud. Armastuseluule on nagu uue rõhutuse, süvenduse saanud. Seda ei suuda eksitada mõned pisut aegunud stiili näited ega ebaharilikud stiiliuenduslikud ained, mida Haava selleaegse Saksa

Põhja-
maa-
lapsed.

modernistliku luulelagumise ajast omasse luulesse üles on võtnud. Vabavärsi hädaoht tunnukse Põhjamaa lastes juba võidetud, kui ka endist lihtsat selgust ja joonte mõju-
sust veel ei ole püütud kätte saada.

A. Haava on vähehaavalt püüdnud oma luule olemuse kohta selgust saada. Ta otsib luulest, romantilisest laadist kõrvale vaadates, põhjapooliste rahvaste luule iseärasusi. Nii laulus *Me oleme põhjamaa lapsed*:

Meid saatnud vaikuste-helin —
Ja tähte — säravad ööd —
Kuu — kumavad, lumitand metsad —
Ja vaiksed kaugele — teed:
Me oleme põhjamaa-lapsed.
Jäeb lumekargelt põue
Meil südame sügavam õnn —
Ja südame sügavam valu —
Nad ainult aimata on.

— — — — —

Enesekaitse dikteeritud on *Mu laulud ei „kunsti“ kõlad*, milles ta isikukohase tundmuse ja hingestuse üleolu silutud, kuid kumiseva vormi üle rõhutab.

Mu laulud ei „kunsti“-kõlad,
Mis pärga ihkavad. —
Las tulla kohtumõistjad!
Ja kes neid vihkavad;

— — — — —

Agressiivsuseni läheb juba laul „Euroopa“ kui vaataks.

Näokatte-pidule ehime,
Nii laenatud hilpudes kehime —
Kust — rahvas? Kas Saksast? Sarmatiast?
Kas Seine kaldailt? Või Karjalast?

— — — — —

— Kui homme „visitele“ tulete —
Siis ootame, midagi olete!
Kel oma laadi, kel oma meel,
Kel oma täht hiilgab otsa eel —:

— — — — —

Seisukohavõttu suurelt jaolt valesti mõistetud ja ülesseatud kunsti vormiküsümuse kohta esitab *Valitud kunst*.

Anna Haava koduluule ja isamaalised laulud ei suuda nii palju kunstilise kui ideelise poolega lugeja huvi kinnitada.

Sarnased tooted, suurelt jaolt vabas värsis, on *Sa minu püha kodumaa pind ja Meie, saatusest valitud.*

Palju enam huvi pakuvad oma argielu proosaga mõned satiirilised laulud. Need ei ole küll eriti teravad, kuid sisaldavad ometi mõne tabava väljatuse joa. Pärast järelaja isamaalist leierdust ja halina voolu mõjuvad nad vabastavalt. Kahjuks ei ole A. Haava, nii sama vähe kui mõni muu hiljemini, osanud seda liiki täiuseni harendada. Laulus *Vast siiski* sõitleb laulik eneseküllast ja vaimutumat rikkust.

Orjade hulgad kujutab vormis, mis ühte Juh. Liivi laulu meele tuletab ja pisut kunstiliselt laokili heidetult mõjub, vaimist orjameelsust.

Nooruse elumaitsmist ja vaimist närvastust kujutab *Kultuura kandjad*. See on väike hoogus pilt korporantide sõidust läbi uulitsa.

Nagu tähendatud, pöörab A. Haava sagedasti uueski kogus vanade ainete poole, et neist ammutada. Motiiva, millest Kesk sügavat Venemaa metsa kokku on pandud, leiame *Kaks jõge*. See kujutab kahe inimese elu saatust.

Endiste meeleolude kajastusi on ka *Hilised lilled* nimelises laulus j. m. m.

Samu toona kajastab *Sina vaikiv, sügav öö*. See on muidu üks kõige meeleolulisematest lauludest terves kogus:

Üle vaikiva metsajärve
Sõuab vaikiv, sügav öö;

— — — — — — — — — —
Tõttab üks kahin laane ladvul — —
Virvendab taevas täheke! — —
Välgatab nagu tulekiire
Üle vaikiva, sügava vee!

Aga Haava luule ei jää peatama kargemeelsesse romantikasse. Ta on aktiivsem ja nõudlikum eluküsimuste suhtes. Elu karmus tekitab pessimismi. Iga kord ei ole see mitte alistumine, vaid vahest heitlev mässutõst. Nii on vareminigi lugu olnud. Aga aeg toob ise taltumise kaasa. Vrd. *Öö, Ju metsahaljus kahvatab* j. m. m.

Seisukoha elu ja möödniku kohta esitab *Ei igatse kadunud aegu*, mille vorm täidlane ja mõjus on:

• Ei igatse kadunud aegu,
Ei kevadet tagasi:
Suur, kohav rikas elu,
See tõmbab mind edasi.

On elu palju võtnud —
Kuid rohkem veel andnud ta —
— — — — —

Kesk elu petlikkust, nagu hüljatud, pöörab luuletaja ikka mineviku poole. Seda tõlgitseb *Külm*.

Sellest siis nii suur üksilduse tunne nagu laulus *Ma rändan üksi, üksi* I—II, mis omas laadis kogu paremate hulka kuulub.

— — — — —
Kõik auu ja hüüs — mind jätke,
Kõik temata tühi ja muld!
— — — — —

Mu tee viib hauale —
Ja tema, mu südame ainus —
Ta tuleb mu järele.

Ahastav meelegeit murdub esile laulust *Nii igäüks surmaüksi*.

Nagu appihüüd on *Kord oli*, milles luuletaja, tume taevarand seljataga, oma olukorda meele tuletab.

Surmaigatsus saab nüüd korduvaks motiiviks, nii m. s. laulus *Öö sülle* ja samuti *Sääl ehk* ja *Siis ära sa enam tule* j. m. m.

Ikka enam ja enam korduvad koolulised motiivid. Ühte neist käsitleb *Siis*:

Mu üle heitis surmavari —
Pea valla ju Manala väravad —
Miks hüüdsid tagasi mind maailma?
— — — — —

Nii on ka lugu laulus *Unustus*, kust traagiline tundmus kõneleb. Laulus võrreldakse inimese saatust maha langeva kuusega.

Kalmuline toon voogab, palju lüürilisemalt kui muidu üheski teises kohas, *Ikka sõnatumaks huuled* nimelises laulus. See on üks kogu kõige parematest.

Ikka sõnatumaks huuled...
Aramaks kätt andes käed,
Ikka nagu tõuseks, kasvaks
Nende vahel kaugused.
Kahvatades kustub eha...
Kaob kaugustesse koit!..
Närtsib suvi — langeb lumi —
Langend surma õnnis loit.
— — — — —

Neis koolulistes meeleoludes leiab Haava hilisem lüürika enese kõige erilisema väljenduse. Sagedasti on värs surutud, terav, peaaegu lõikavani.

Meie-päivist. 1920 ilmus A. Haava poolt luulekogu *Meie-päivist*. Pääle mõne üksiku sisaldab ta maailmasõja ja iseseisvuse heitluse aegu sündinud luuletusi, pääasjaliselt aastate 1916—1918 vahelt.

Eestis oli vaheajal suuri muutusi sündinud, mitte üksi majanduslikkudes ja poliitilistes oludes, vaid samuti moraalis, eetikas ja kogu vaimsuses. See murrang, mille kestva mõju all me veel praegugi elame, ei võinud A. Haava aktuaalsete probleemide vasta ikka tundelisemaks muutunud luulet puudutamata jätta.

A. Haava luule nihkub, käsi käes välismailgi aset leidnud ümbertaageldustega uutele ainealadele. Ajajärgu iseloomulised ilmed: sõjaegse rikkuse praalimine, lõbuiha, maitsmishimu, põrgutants, ihuline ja hingeline viletsus ja alatus, mille sekka poliitilised pöörded ja vabadusesõja tärinad heretavad, täidavad kujutuseobjektina A. Haava enne arglevromantilise luulesisu. Ainult mõni kabadakene laik armastuselauludest on alale jäänud. Need on otsekui kahaneva kuu viimane hele serv.

Muutus ulatab ka luulesõnastusesse, stiili, võrdluste tagavarasse ja keelevormidesse, sõnastikku. A. Haava vabaneb küll vabavärsist. Kuid lause tundub sisemise paatose laiali kistud. Ta saavutab vahest suure voolavuse. Kuid enamasti puutub ta ebatavalise mittetasasusega silma. Mitmed uussünnitused, modernsema stiili taotlemiseks, tunduvad võõrikud. Enamasti on nad ebaõnnestunud. Nii sama on lugu katsetega murdesõnade abil keele väljendlikkust tõsta. Need on, puhu enam, puhu vähem, äpandanud. Eelmise järguga võrreldes on ses luules ometi värskemat tungi, hoogu, uusi värvihelkisid ja vastsemaid toona.

Nagu jatku varasemale luulele moodustavad mõned armastuselaulud. Neid on väike salk, enam kui kümme-kond. Niisugused on *Ju õitsevad kõik hellerheinad*, j. m. m.

Harilikult heliseb A. Haava luule nüüdki sünktraagilisesse tundesse, oma üksiolu meele tuletades. Nii: *Mis on meie õnneviiuvud, Öö sünges kohab, Mul aed*.

Midagi on nagu lauliku hinges katkenud. Sää! ähvardab loodusevägede mäss puhkeda, hää ja kurja vahel vahet tegemata. Seda meeltemõllu esitavad laulud: *Midagi katkenud on minu hinges, Ah ainult mitte kiviks ja jääks, Mis, saatanlik saatus, mis tahad meist veel!*

Eelmises luuletuses *Midagi katkenud*... on mitu hästi tabatud värssi:

Midagi katkend on minu hinges,
Midagi heledat, midagi suurt —
Nüüd kui ajaks kõik kuri säääl juurt!..

Avaks end põrgu mu jalul nüüd,
Sööstaksin alla, ah, teeksin kõik süüd!

Eriline tunderõhk annab luuletusele mõju.

Endise armastuse ülemlaulu liiki edustab *Ma laulan üht vana laulu ja Sinu hiilges*, mis oma otsekohese toonitusega eralduvad, esimene osalt, teine tervikult.

Satiiriliste elukujutuste seast pistavad esile laulud, kus A. Haava omi kannatusi, oma hädaalasust esitab. Elamus, mis siit säält esile murdub, annab kujutatavale tõhususe. Neis lauludes on aeg ajalt meele sööbivaid värssi.

Sarnaseid on kõige päält kirjaniku elulooliselt huvitavas *Kui puhkus mu katusekambri tuul*:

Kui puhkus mu katusekambri tuul —,
All, soojades tubades kuuldus see — „luul“

Loo lugusid, laulik! loo! kirjuta!
Kuid kirjuta südameverega!

— Ning jäta kord maha su maise töö,

Siis tuleb ka inimlus, pärjad käe,
Ja maksab su haul kõik oma võla. —

Veelgi tõhusam on *Kel kodu ei ole*.

Kel kodu ei ole —
Kel kurbub süda,

Nii kurbusin kodutalt
Kodumaal;
Pead nõrgutin leivatalt
Priiskuste a'al;
Tõi teistele vilju mu oht ja töö.

Ja armuandeid, neid mulle sai!..

Lõikav satiir on samuti *Nad matsid mu kord ju maha*.

Sõjaaegseid viletsuse pilta esitab „*Sabas*“-seisja visioonid (veebruari 1917) ja *Nii rikkust ja vaesust*.

Eelmine on ses liigis üks kõige parematest, mis nimetatud ainst Eesti vastses luules on sepitsetud, kuigi ta pisut laokas tundub, nagu suur hulk „ajaluulet“.

Ennemuiste söödi leiba,
Päris leiba igapäe.
(Uhkelt seista näljasabas
Võisid nii, et ilm ei näe.)

Aga Soodomas-Gomorras
Tõuseb pilvi priiskehulg!
Kiiskab kuld! hui! rõõmu-lõõmad!
Inimsuse pilge! põlg!

Iseloomuline sõjaaja laul on samuti *Sina, Soodom ja Gomorra!*

Ei või ka tabavat satiiri *Kõik ebagraatsiad sinuga* nimetamata jätta.

Joo viina, naine!
Joo! suitseta!
Kõik ebagraatsiad sinuga,
Nad valetavad su kiitust.

Tähele pandavad on edasi mõned A. Haava isamaalise sisuga laulud, millelt aktuaalsuse tera ei puudu. Need on: *Siis, Langeb, Maa müdiseb vaprate sammudest, Kes valvel sääl Eestimaa väravail ja Üle sõjahaudade*.

Tõlkeid ei ole palju. Prantsuse keelest on pärit *Ainult üht*, Inglise keelest samasugune armastuselaul *Oh saada mind*, Shakespeare'i Suveöö-unenäost *Haldjate laul, Laul, Haldjate öölaul* ja lõpuks K. Fofanova *Põles kõssi küünal*.

Kogu pääväärtusi edustavad isikukohased salvavad satiirid seltskonnast, sõjaaegsest ühiskonnast ja isamaalise toonitusega laulud. Eriti viimased on Haava luules uued ja täiendavad ta lüürika motiiva mõne terava lisajoone poolest.

Siiski on elu ilus. Kui A. Haava *Meie päivil* nimelise koguga ootamata virgust avaldas, siis kinnitab käsikirjas leiduv *Siiski on elu ilus* veel enam seda üleüldist muljet. Ses vastses kogus on teatav sisemine süvenemine ja elutark ideeline küpsemine tähele pandav. Ka ainetes piirkonna kaldumine enam isikulistele, tunnistuslikele aladele avaldub selgesti ja iseloomuliselt. Ses kogus ei ole, nimest hoolimata, ehk elu-

hommiku heledust, seda enam aga värvide ja varjude täidlust, eha eelseid loitusid ja lõkatusi, mis siin sääl otsekui tumedale taeva tagapõhjale kajastuvad.

Kogust leiame lihtsaid looduselaulusid, nagu nad A. Haava esimesele luuleajale enne 1898 omased on. Sarnased on *Kevade*, *Sügise sinfonii* pisut modernistliku päälkirjaga, *Tuisus*. Muude seas on ka üks isamaalise motiiviga laul *Vabas Eestis*, mis A. Haava varasemaid seda liiki luuletusi meele tuletavad. Ja siin sääl on veel mõni varasema aja toon või toonitus osaliselt edasi pärändunud.

Muidu on luuletustekogu laad oluliselt, kuigi toonitus tunduvalt sügavam ja küpselt isikulisem, sellele lüürika järgule õige lähene, mis A. Haava 1906 paigus Lainetega alustas. Selles üleüldises ilmes võidakse ometi kaks varjundit eraldada. Teine edustab kaugemeelist, romantilist, isegi hauataguseni harduseni küündivat luulet. Teine teeb väljalausutult tegemist luuletaja vahede seletamisega inimliku ümbruskonna vasta. Kuna eelmine üleva, paiguti seraafilise luulevarjundi läbi iseloomustatud on, avaldub teine kiberoonilises ehk isegi sarkastilises laadis. Kumbki liik ei ole A. Haava luuletuses päris vastne, kuid mõlemate põhivärving on värskest süvendatud ja tundub uus.

Elupõlise tunnislause on luuletaja alglaulu *Siiski on elu ilus* mahutanud:

Minuga jäänud mu Elulaul.
Armastus sind — sina minu Elu!
Läbi kõigi taevaste kostab see ilu!

Sellele armastusele on luuletaja maailmalise sümbolii müüdist *Koit ja Hämar* leidnud. Ta on seda isikuliste elukogemuste ja äratunnete valgustuses teisendanud. Nii on ärkuseaegse luulekujus uusi luuleväärtusi esile manatud.

Armastuselaulu motiiva käsitleb *See oli sel kallil jõulu a'al*. See on väike meeolukas kujutus esimese tutvuse põgusast õnnelikust kuuse varjus.

A. Haava armastuselaul on juba kaua ikka korduvalt kurtlik toon valitsenud. See on ühtlasi miski mõrkja maigu sellesse sisalduma saanud. Põhjuseks on 'madune maailm':

Kuis küllalt maailma tagaselja
Mu üle on valatud viha välja

— — — — —
Jäin võõraks siin maa pääl maailmale,
Jäin võõraks, mu armas, ka sinule.

Miski lüüriline värskus on omane laulule *Elu vaid unenägu*, mis samasuguseid aineid käsitleb kui eelmine.

A. Haava varasemaid laulusid tuletab ka *Ma nägin* nimelise luuletuse algus meele. See on armastuselaul, mis ilusa mahedatoonilise idülliga ürgab:

Ma nägin
Kui oleks me noored nii:
Kuldjuuksed sul,
Ööhelkjad mul,

— — — — —

Aga kõik osutub unistuseks. Siiski on, kui oleks laulikus miski ime sündinud, sest endine igatsus ei ole kustunud, kuigi elu sügise tulnud on. See koht eriti on lüüriliselt selgunud.

Lõpp on lüüriline nagu alguski.

Aga A. Haava vähesed armastuselaulud kõnealus kogus on nukrameelsed.

Traagiline murd on osalt endise aja luulet meele tuletavas *Ma isegi veel ei tea*, kurvast naeratlusest hoolimata.

Samasugune on *Ja tõuseks siis rõõm*. Selle laulu lõpus on luulelist helki.

Igatsus oma kodu järke, koduhõllandus, on üks tavalisematest heliliikidest A. Haava hilisemas luules. Selle motiivid korduvad sagedasti eri teisendustes varieerides.

Pessimism puhkeb iseloomuliselt lauluks, nii *Üksinduse laulus*. See tõlgitseb kõige maise tühjust, lohutamatust.

Elu vaadeldes, ei jäta laulikut igatsus kodu järke. Seda väljendab *Ma tunnen inimesi, kellel kodu on*, mille vorm sundimatu ja lihtne on.

Varaseid aineid tuletab meele *Mul on tare taeva all*. See on katusekambri ja kodutuse nukker irooniline meeleolu, mis meele sööbiva kunstilise mõjuga on sõnastatud:

Mul on tare taeva all,
Ümber tare pilve vall,
— — — — —
Vaatvad aknasse maailmad
Päike, kuu ja tähe silmad;
Kohab kambri laulu laas.

— — — — —

Eriti alguses ja lõpus on lüürilist hoogu.

Teatav raskemeelne mahajäetuse tunne heliseb nüüd nagu varemaltki A. Haava lüürikast esile. Nii on lugu luuletusega *Maise mu elu ääre pääl*, milles nagu pisarate läbi rahvalaulu loomulikku kergust ja puhtasüdamelikku ilu väriseb:

— — — — —
Mis ma küll nutan?
Või mis ma naeran?
Kuhu küll kostab mu nutt või naer?
— — — — —

Ilus sümbolistiline *Minu maine elupuu* avaldab haruldast tundepaisu ja laulvat toonitust, eriti selle plastiline algstroof:

Mühisevad surma tuuled,
Kohisevad surma vood;
Minu maine elupuu
Seisab surma tuultelas,
Ilmatumas üksilas.

See kuulub A. Haava kõige paremate saavutuste hulka hilisemast ajajärgust.

Kuigi üksi, tunneb luuletaja ometi eneses jõudu ja tugevust kõiki puhanguid vasta võtta ja vaarumata seista. Niisugusest äratundest on võrsunud pateetiline *Vaba olla*, mille vorm pisut kohev tundub.

— — — — —
Vaba olla!
Hüüdvad ürgsed tormid
Üksinduse pilkses ilmatu!
— — — — —

Samasuguseid pateetilisi toona avaldab *Edasi ja Kas oled, inim, aulsast soost*.

Veel sügavamamõtteliseks on laulik oma sisemise äratunde laulus *Sellep kas teie mind ei mõista* saanud. See tõlgitseb hingelist väljavõrsumist maisest elust otsekui üli-maisesse. Ülevat sisu eraldab otsekohene sõnastus:

— — — — —
Minu südame altaril
Põleb, leegib maine tuli,
— — — — —
Südames kui merekohin
— — — — —
Hümnid õnne hõllausest
— — — — —

See kurb kodutuse tunne, peaaegu traagiline omas sügavuses, on rea ilusaid värsa esile mananud laulus *Kui saaks mullegi kord kodu*, mis üks kogu kõige lüürilisematest toodetest on:

— — — — —
Õitsvad ise metsa õied
Põrmuks saand mu südamele;
Kõik mu laulemata laulud
Valuvad säääl vaikustel.
Kodu taevas, kodu päike,
Kodu muld ja kodumaa —
Saaks säääl kodutusest, külmast
Kaua, kaua puhata.

Aga mitte küllalt sellest, et laulikud kodutus, mured, haigused ahistavad, teda piirab ühtlasi miski väljaspool-olu inimlikust osavõtust, miski linnupriius, paha, õel väärmõist. Seesugusest tundest on esile võrsunud satiiriline *Elagu lauliku linnupriius* mitme serviva reaga.

Vinge ironilise tooni looritud on laulev lüüriline *Laul ja luul*, milles luuletaja oma kosmilist seisukohta teravameelselt pooldab, alustades sügavamõttelise küsimusega:

Oled sa laul, või oled sa luul,
Igavik mõtteid maailma puul,
Oled sa umbrohi ummismaal,
Jumalakülve maalagedal.

Võrreldes suurt lüürilist värskust avaldab ka *Kuid minul on ilmalik süda*.

Kõigest hoolimata ei taha luuletaja vihata: *Kas maksab vihata*.

Seltskonna suhtumine luuletaja saatuse ja osatuse vasta, milles väärmõistmine inimliku kadeduse ja mõnesuguse madalameelsusega seltsib, on seesugused satiirilised tooted kui *Eks nüüd rõõmusta, inime!* esile mananud:

Samu mõtteid väljendab *Liig üksi säääl tunneksin enese*, milles välise austuse silmakirjalikkust paljastatakse:

Mu lauliku pärg — ta võtke!
Eks võtke ta omale!
Liig külm ja raske ta minule!

Eetiline põlastus seltskondliku silmakirjalikkuse vasta mündib ka laulu: *Jääkülma konventsioone toote*.

Pahasoovlikkust ja keelepeksu vitsutab satiir *Nii hiilib neid*, ometi palju vähema tõhuga.

Seltskonna satiiri sisaldab *Kuid*, mille lihtsates vormides soolakat mõrkjust esindub:

— — — — —
Kes palju palgsed siia ja sinna,
Ei nende vasta ma suuda minna.
— — — — —

Mõru satiir puhkeb rajusa jõuga laulust *Läbi sügava sügise öö*. Selle 5–7 stroof oli juba märtsis 1922 alustatud, kuid algus ja nähtavasti muud osad alles okt. 1927 kirjutatud.

Alguses antakse süng sügise kujutus. Laulik võrdleb ennast eksiva tuulega. See on romantiline pilt ja luuleliselt ilus. Üksildus ja mahajäetus piirab. Aga laulik ei taha maailma järele painuda. Seda ei anta andeks. Sellepärast laim. Sest esitatakse detailne kujutus, mille reaalsus, vormi lihtsusest hoolimata, esile küündib:

— — — — —
Venib vale nagu köis,
Nagu madu mööda maad,
Endast luuleb sülle süüdi,
Enda järke mündib müüdi.
— — — — —

See kujutus on faustiliselt inimliku maapäälse infernioni viidud, mida nähes lauliku hing ahastub:

— — — — —
Jumal Isa anna jõudu,
Ära karda seda õudu!
Andku, et su hing ei murduks,
Ega ihu surma turduks!
— — — — —

Pelgupaigaks saab lauliku hing.

Pikapoolses, kohati ebatasaseski, luuleteoses on sügavaid mõtteid, mida ülev seraafiline luule mündib.

Sarkastiline pilkelaul on edasi *Nende endi hinge aur*.

Ka *Kui valesus nõnda sind risti lööb* on purev satiir inimlikkudest pahedest, mis laimu omaks sõjariistadeks tarvitavad.

Joomatõbe on *Pilab* märgilauaks seadnud. Kui kunagi karskuse ideeline luuletus on õnnestunud, siis kõnealune, millele sisemine põlastus lõikavust annab:

Jooge, rahvad! jooge, mehed, naised!
Et saaks riik ja rahvas kasud maised —

— — — — —
Ahmige joht viinaaurust
Elumõtet ... ilu ... suurust —
— — — — —

Küllalt mõrtsukaid ja hulla,
Lõtvu, parasiita, lolla!
— — — — —

Suitsetamisega koketeerivaid naisi salvab *Ta oma vabadust demonstreerib*, mis aine varemaltki A. Haava luulest tuttav on.

Pika võitu satiir, pisut lamedas toonis, on *Nii umbes*, milles vanapoisi harutlus naiste ja preilide väärtusest ja viimaste mõnesugune elusaatus ligikaudu selles samas humoori toonis esitatud on kui A. Haava luulelised argielupildid küla noorte vahedest.

On loomulik, et A. Haava ahastusetunne antud oludes usulisesse hardusesse puhkeb.

Seda laadi laulud, milles lülikoht isikulise äratundega kinni on jootunud, on *Jumalasse üles, jumalasse jään*, mis raske haiguse aegu XII 1921 ja I 1922 kirjutatud on, samuti *Surm ei ole surm*. Nende toonitus on ehtne ja mõjus nagu A. Haava varasemate vaimulikkude laulude oma.

Luuletaja elutunnistus, armastus kõikide, ka vaenuõhutajate vasta, leiab üleva avalduse laulus *Ma'i tunnista ühtegi vaenu*. Laulu vorm on kindel ja lõpetlik, eriti 2 esimeses stroofis.

Lõpp on otsekui usulise meele valang harras ja sisenenud.

Usuline, ahastusetunde esile manatud hardus kõneleb ka laulust *Imelikud helinad*, mille toon lüüriline ja vorm kokkusurutud on:

— — — — —
Tehke terveks minu hing!
Sest mu ümber õudne ring:
— — — — —

Üksilduse pilkne õud;
Ihus heitleb viimne jõud.
— — — — —

Luuletustekogu lõppu on aset leidnud rida tõlkeid, mõned luuletused näitemängudest: Grillparzeri Unenägu-elu, Schilleri Wilhelm Tell, Goethe Egmont; Otto Ernsti *Läbi seinte, läbi sulet uste*; pääle selle veel Saksa keelest: *Ränduri laul, Kui ikka kõik nii tuleks, Liivakellu*, Prantsuse keelest — *On lennul suvi linnud*.

See annus, mis A. Haava Eesti lüürikasse on toonud, on esimest järku tähtsusega. Ta luule ei edusta miski vahepäalist, miski ülesillutust luulerikka varasema ja hili-sema ajajärgu vahel, nagu vahest on kujutletud. Sarnane ettekujutus ei ole tõelisi olusid vastav. Sest nii sisuliselt, luuleaineliselt, isikuliselt tuntud elamuste rikkuse poolest, kui kunstiliselt, elamuste vormilise käsitlese poolest ületab A. Haava julgesti ärkuseaja lüürika. Mitte üksi kvantitatiivselt, vaid samuti kvalitatiivselt, kui me tema loomisetöö tervena eelmise ajajärgu luuletajate omadega ükshaavalt kõrvu seame. Mis A. Haava armastuseluule alal loonud, ei ole mitte sugugi vähemaks pandav, kui see, mis Koidula, Weske, j. n. e. isamaaluule alal, ehk viimane, Kuhlbars, Reinwald, j. n. e. kodu- ja looduseluule alal on loonud. A. Haava ei alusta miski järelaega, vaid tähendab pigemini sellest väljapääsu. Ta tähendab tõusu uute luulekõrguste poole, olgugi et see luulelaad uue aastasajaga mitte enam jätkajaid ei leidnud, vaid mõnesuguste ühtesattumiste tõttu on vaibunud, aset andes teisiti toonitatud luulekäsitlesele.

Kui A. Haava Eesti luulesse sügavaid ja jäädavaid jälgi on jätnud, siis on ta osa Eesti proosa harenemises väheseks jäänud.

Sellele alale ilmus A. Haava hilja ja juhuliselt. 1911 avaldati tema poolt väike kogu mälestusi ja lüheda võitu lugusid, *Väiksed pildid Eestist*.

**Väiksed
pildid
Eestist.**

Koduste mälestuste hulka kuuluvad: *Vanaema ja ema, Koolist, Metsatalus, Koduigatsus ja Kodus*. Need on lõdvasti lõimetatud jutustused, mis harva novelli koondust avaldavad. Enamasti valitseb neis asjalise realistilisegei kujutuse kõrval kirjeldav ollus. See on tugevasti lüüriliselt ja luuleliselt varjundatud. Paiguti muutub esitus luuleliseks proosaks.

Pääle selle sisaldab A. Haava jutukogu paar kohalist Peipsi äärist lugu: *Õpetaja*, kujutuse õpetajast, kes, äkki tulekahju kohale ilmudes, tule sõnaväega raugema saab, ja *Varastatud kell*, loo kirikukellast, mille venelased üle järve viivad, kust see talvisel südaööl teisele kaldale kostab. Edasi on kogus rida humoristilisi jutukehi: *Vana-Juhan, Miks Ludwi Puusepp naist ei võtnud, Kas ma ei õelnud ja Peremees ja sulane*. Need on realistliku elutundega joonistatud pildid Peipsi ranna oludest ja kujudest. Muudest tõhusam on eelviimane lugu. See on stereotüüpiline justkui rahvanali.

Anna Haava on Juhan Liiwi kõrval aidanud meie kirjanduslikku ettekujutust Peipsi ranniku oludest ja inimestest jumekaks teha.

Luuletaja tähelepanekud on verekad, tusedad, usaldatavad, konkreetsed.

Väikeste piltide stiil ja keel on tõsine, sügav ja rahulik. Paiguti on ta õige tõhusasjalik ja realistlik, paiguti romantiliselt luuleline ehk harras. Sõnastus on peaaegu ülikülluseni detailikas ja kompaktne. A. Haava proosa omab palju positiivseid väärtusi: asjalikku tõsisust, ilme konkreetsust ja luulelist tõhu, omadusi, mis Eesti proosas mitte just nii sagedad ei ole.

Muud A. Haava teosed, nii algupärase ooperi libretto *Lembitu tütar* 1900 kui tõlked luules ja proosas, ei küüni ta luuletuste ega proosa tasapinnani. Ta on eestistanud: *Greeka muinaskangelased*, *Rooma muinaskangelased*, Hoffmannsthal'i järgi, Sophoklese *Kuningas Ödipuse*, Shakespeare'i *Suveöö unenäo*, algkeelest tõlgitud, millega ta kooli lõpus tutvus, Goethe *Egmonti*, Schilleri *Wilhelm Telli*, Grillparzeri *Unenägu-elu*. Kuigi täpipäälne, ei ole tõlgete luulekeel mitte iga kord küllalt sulav.

Nimetatagu lõpuks mõttesalmide kogu *Peotäis tõtt*, mis A. Haava toimetanud on.